

УДК 347.214.11

О.А. УСТИМЕНКО, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ЩОДО МОЖЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ТВАРИНИ ЯК СУБ'ЄКТА ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ: ДЕЯКІ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Ключові слова: тварина, об'єкт права, суб'єкт права

У вітчизняній цивілістичній науці комплексного теоретичного дослідження таких об'єктів цивільних прав як тварини не проводилось. Здебільшого інтерес науковців (переважно у сфері екологічного права) викликають проблеми правового регулювання суто об'єктів тваринного світу, а не тварин як об'єктів цивільних прав [1]. За таких обставин, багато теоретичних та практичних питань залишається без відповіді, ті чи інші аспекти правового регулювання в цій сфері досліджені поверхнево або взагалі не розглядалися.

Зокрема, проблематиці правового становища тварин були присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених як В.В. Шеховцев, О.В. Розгон, Д.Є. Захаров, Є.В. Чинчевич та інші. Незважаючи на те, що законодавчо тварина безапеляційно віднесена до об'єктів цивільних прав, дискусійні питання щодо можливості наділення її певним обсягом правоздатності так чи інакше акцентуються при характеристиці тварини в праві. Метою даної статті є аналіз наукових концепцій щодо можливості визнання тварини суб'єктом цивільних прав, наукова новизна вбачається у додаткових аргументах щодо доречності у сучасних реаліях законодавчого закріплення за тваринами суб'єктивних цивільних прав.

Відповідно до вітчизняної правничої позиції, тварини суб'єктами права бути не можуть. Як зазначає І.В. Спасибо-Фатеева, не змінює цього й норма про заповідальне покладання на одного або декількох спадкоємців

обов'язку утримувати домашніх тварин, які належали заповідачеві, а також здійснювати необхідний нагляд і догляд за ними [2, с.47–48]. Юридична енциклопедія в якості суб'єкта права визначає фізичну або юридичну особу, яка є учасником національних чи міжнародних правовідносин [3, с.138]. Енциклопедія цивільного права України, в свою чергу, деталізує, що суб'єктами цивільного права є фізичні особи, юридичні особи та публічно-правові утворення [4]. Тобто, тварина до переліку суб'єктів цивільного права не відноситься, й, відповідно, у цивільно-правові відносини в цій іпостасі вступати не може – наприклад, як вже зауважувалось вище, тварина не може бути учасником спадкового правовідношення, а може бути тільки частиною спадкової маси, яка підлягає належному догляду.

За таких умов, важко погодитись з думкою Л.О. Бондар та В.В. Кузової про те, що «...специфічними суб'єктами правовідносин (екологічних – примітка наша) є тварини, які отримали правосуб'єктність згідно із Законом України «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 21.02.2006 року. Вони наділені лише правоздатністю, але не дієздатністю: від їх імені і в їх інтересах мають виступати фізичні чи юридичні особи. Вони мають тільки природні права, що закріплені за ними зазначеним Законом: право на захист від жорстокого поводження, на евтаназію, на спілкування з собі подібними, на гуманне поводження з ними тощо» [5, с.29].

Як зауважує В.В. Скоробогатова, «...в науці цивільного права правосуб'єктність тлумачиться неоднозначно, не досягнуто єдності поглядів щодо її сутності і структури, а також її місця серед інших правових категорій, які невід'ємно пов'язані з суб'єктом права. У той же час від доктринального розуміння сутності та структури правосуб'єктності залежить правове регулювання її елементів, можливість участі у правовідносинах малолітніх, неповнолітніх, недієздатних осіб. Уявлення про цивільну правосуб'єктність багато авторів пов'язує з наявністю у осіб таких якостей, як правоздатність та дієздатність» [6, с.19–20]. Отже, казати про наявність у тварини правосуб'єктності є дещо передчасним хоча б

тому, що правосуб'єктність має містити такі складові елементи, як правоздатність та дієздатність, а процитовані автори стверджують про наявність у тварини саме правоздатності.

Окрім цього, не можна погодитись і з наділенням тварини суто правоздатністю (навіть якщо брати за точку відліку наукову позицію, відповідно до якої правосуб'єктність може бути ототожнена з правоздатністю). В якості аргументації цієї точки зору можна навести наукову позицію В.В. Скоробогатової про те, що розуміння правоздатності як рівної для всіх, невідчужуваною здібності, було засновано на теорії природного права. У відповідності з цією теорією правоздатність була природною здатністю людини вступати в суспільні відносини, яку право визнало і закріпило за допомогою норм, надавши їй тим самим юридичне значення [6, с.46]. Чи навряд тварина може бути за аналогією наділена такою здатністю внаслідок її природної специфіки – відсутності можливості осмислено виразити волю на вступ у суспільні відносини.

Загалом, сам термін «воля» трактується як одна з функцій людської психіки, яка полягає насамперед у владі над собою, керуванні своїми діями, свідомому регулюванні своєї поведінки [4, с.163]. У психології під волею розуміється активність особистості всупереч наявним обмеженням [7, с.379]. Тобто, наразі сучасна наука не розглядає тварину як суб'єкт, що може бути наділений волею, а деякі особливості поведінки тварин, які сприймаються як вияв волі, можуть бути поясненні інстинктами, дресурою або невірним сприйняттям людиною кожної конкретної ситуації за участі тварини.

Російський дослідник К.І. Кістенков у своїй роботі пропонує під суб'єктом права розуміти індивідуальну або колективну особу, яка за своїми особливостями фактично може бути носієм суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, закріплених в юридичних нормах, а також здатна сама або через своїх представників брати участь у правовідносинах [8, с.9]. Наведене визначення заслуговує на увагу в якості додаткового аргументу проти намагань прямо або опосередковано прирівняти тварину до суб'єктів права. Так, можна гіпотетично

допустити, що тварина може брати участь у цивільних правовідносинах – завдяки опікуну або іншій особі, що буде її представляти. Проте, внаслідок природних особливостей, тварина навряд чи може виступати носієм суб'єктивних юридичних прав і обов'язків й належним чином їх реалізовувати. Як слушно зауважує вище процитований автор, «...потенційна можливість суб'єкта права стати учасником конкретного правовідношення може бути реалізована лише за наявності низки умов: а) дієздатності та деліктоздатності; б) норми права, що містить в собі модель даного виду правовідносин; в) контрагента (другого учасника); г) об'єкта правовідношення; д) вираженою ззовні волі, як мінімум, одного з учасників правовідношення з приводу цього об'єкта; е) юридичного факту, з яким закон пов'язує можливість виникнення даного виду правовідносин» [8, с.16].

Проблема визнання тварини суб'єктом правовідношення не є принципово новою для вітчизняної науки. Ще наприкінці XIX сторіччя Я.А. Канторовичем була підготовлена монографія «Процессы против животных в средние века». Сама назва наукової праці вимагає прийти до умовиводу про те, що тварина виступає суб'єктом відповідного процесу (цивільного або кримінального), а отже, може бути прирівняна до суб'єкта права. Як зауважує автор, вперше судові процеси проти тварин зустрічаються у XIII сторіччі, хоча, вочевидь, вони мали місце й раніше, але в архівах не залишилось документального підтвердження цьому [9, с.4]. При цьому пояснення за тварин надавали люди, що виступали їх представниками, які також висували заперечення на пред'явлені звинувачення чи позови [9, с.5]. На думку дослідника, за тваринами визнавалось право існування на землі, якого вони позбавлялись тільки внаслідок зловживання ним та спричинення шкоди людині, проте сам факт існування таких процесів наукою ще одностайно не пояснено, але він беззаперечно є унікальним явищем [9, с.6, 49–50]. В Україні, на території Карпат, в свою чергу, існували суди над ведмедами, тобто, ведмідь знову ж таки фактично визнавався суб'єктом правовідношення [10, с.72].

Необхідно відмітити те, що ідея наділення тварин правами набуває все більшого поширення у сучасному світі. Так, можливість наділення тварин правами знаходить своє відображення у працях багатьох дослідників, переважно іноземних (П. Сінгер, Р. Неш, К. Стоун та ін.). У вітчизняній науці цей сегмент наукової думки знаходиться у зачатковому стані. Так, інколи на теренах науково-публіцистичного інформаційного простору висловлюється думка про захист прав тварин (а отже, й визнання за тваринами відповідних прав) внаслідок прийняття Верховною Радою України Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» та ратифікації Україною Європейської конвенції про захист домашніх тварин. Втім, імплементація у сучасні реалії означених нормативно-правових актів пролобійована скоріш загально гуманістичною спрямованістю права та намаганням зміцнити засади моральності у суспільстві. Самі норми, наприклад, Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» уникають навіть натяку на можливість застосування формулювання «право тварини на...».

Зокрема, пишномовна юридична конструкція «право тварин на евтаназію» у тексті нормативно-правового акту представлена лаконічною нормою «умертвіння тварин», яка містить наступні вимоги: умертвіння проводиться методами, що виключають передсмертні страждання тварин; приміщення, де проводиться умертвіння, повинно бути відокремлене від приміщення, де утримуються інші тварини; забороняється застосовувати негуманні методи умертвіння тварин, що призводять до загибелі від задухи, електричного струму, больових ін'єкцій, отруєння, курареподібних препаратів, перегріву, та інші больові методи; переробка тварин дозволяється тільки після їх умертвіння; умертвіння тварин, що страждають, проводиться негайно, якщо їх страждання неможливо припинити іншим чином [11].

Вважаємо, що додатковим аргументом проти закріплення прав тварин на законодавчому рівні буде неможливість визнання за ними зазначеного права на евтаназію, адже ця норма зможе існувати тільки у віртуальному вимірі і стати фікцією у повсякденному житті.

Тобто, якщо, наприклад, одна хижа тварина з'їсть іншу (в умовах дикої природи або навіть в умовах неволі), можна буде вести мову про порушення прав з'їденої тварини хижаком, що перетворить саму правову норму на фарс.

Проте, в рамках права інтелектуальної власності наукові напрацювання Р.Б. Шишки поставили ряд запитань перед загальною теорією суб'єктів права [12, с.249–253]. Зокрема, щодо визначеності суб'єктів права інтелектуальної власності в сфері творчої діяльності – вважається, що єдиним суб'єктом права на творчість є лише людина. Незважаючи на те, що до творчої діяльності залучаються формалізовані (юридичні особи) та неформалізовані об'єднання (тимчасові творчі колективи) фізичних осіб, аналітично-програмні пристрої (штучний інтелект) та тварини, але лише людина здатна усвідомлювати реальний та уявний світ і відображати його в об'єктивних чи суб'єктивних образах. У наукових дискусіях вже не раз піднімалось питання про те, що проблеми визначеності суб'єкта творчості полягають у залученні до цієї діяльності тварин: мавп, дельфінів або інших тварин. В якості приклада можна навести відкриття та проведення у Лондоні виставки, на якій були представлені картини, створені тваринами [13].

Повертаючись до концепції можливості визнання за тваринами прав, відображеної у працях іноземних вчених, слід зазначити, що П. Сінгер вважає за необхідне визнання за тваринами прав внаслідок їх можливості чуттєвого сприйняття болю. Дослідник зазначає, що «...майже всі зовнішні ознаки, які проявляються у нас і у інших людей, коли вони відчують біль, можуть бути помічені в іншого різновиду, особливо у різновидів, найбільш тісно пов'язаних з нами – ссавців та птахів. Поведінкові знаки – корчі, лицьові спазми, стогони, вереск або інші форми зовнішніх проявів, спроби уникати джерела болю, зовнішні прояви страху при перспективі його повторення, і так далі – присутні. Крім того, ми знаємо, що ці тварини мають дуже схожу на нашу нервову систему, яка також реагує, як і наша, коли тварина перебуває в подібних обставинах, в яких ми відчували б біль: збільшення кров'яного тиску, розширені зіниці,

збільшення частоти пульсу і, зрештою, мозковий спазм. Хоча люди мають більш розвинену кору головного мозку, ніж інші тварини, ця частина мозку відповідає більше функцій мислення, ніж основним рефлексам, емоціям і почуттям. Ці імпульси, емоції і почуття розташовані в проміжному мозку, який добре розвинений у багатьох інших видів тварин, особливо у ссавців і птахів... Те, що ми повинні зробити – це впустити тварин в сферу нашої моралі та припинити вживати їхні життя для будь-якої нашої тривіальної мети» [14, с.8–9; 13].

Р. Неш, використовуючи різноманітні аргументи, від філософських до політичних, у своїй роботі намагається довести думку про те, що дика природа (у тому числі, звісно, й тварини) повинна мати моральні права на життя, свободу та щастя, зокрема, дика тварина повинна мати право на життя, право на свободу від людського втручання, право на захист від непотрібного страждання, право на продовження життя (репродукцію, відтворення), право на здорову середу проживання, право на прагнення до щастя (на процвітання, на самореалізацію), право на реалізацію еволюційного потенціалу тощо [15, с.5; 7].

К. Стоун, у свою чергу, визнає існування в окремих складових природи юридичних прав, що відповідно вимагає їх захисту в суді. Представлення інтересів природних об'єктів в суді має здійснюватися спеціально призначеними піклувальниками, по аналогії з тим, що у світі існує велика кількість об'єктів, які самостійно не можуть бути повноцінними набувачами юридичних прав – кораблі, держави тощо. Тому діє спеціальний обхідний маневр – судом призначається піклувальник, наприклад, над корпорацією, який представляв би її інтереси в суді. Окрім цього, К. Стоун пропонує розробити таку систему, при якій в разі загрози для природного об'єкта «друг природного об'єкта» міг би звернутися до суду з вимогою про встановлення над ним піклування, одночасно пред'являючи позови про відшкодування шкоди [16, с.17].

Резюмуючи все вищенаведене, вважаємо найбільш переконливим твердження Є.І. Бутенко про те, що тварини виключаються з чи-

сла суб'єктів права в силу відсутності у них здатності до розумного мислення [17, с.161]. Дійсно, здатністю до розумного мислення, до критичного аналізу наділена тільки людини, й на теперішній час не доведено протилежного. Передчасним у реаліях сьогодення буде, посилаючись на аргументацію іноземних дослідників, проводити паралелі між відсутністю можливості розумно мислити у тварини, та у людини, що визнана недієздатною. Кожній людині, що визнана недієздатною, відповідно до положень вітчизняного законодавства призначається опікун, що є дещо утопічним по відношенню до кожної без виключення тварини. Окрім цього, тварина, разом із набуттям суб'єктивних цивільних прав має набути відповідні суб'єктивні цивільні обов'язки, що кореспондують означеним правам, які вона буде зобов'язана виконувати. В даному випадку знову ж таки тварина зможе здійснювати наведене виключно через свого представника. За таких обставин, наділення тварини правами, тобто визнання апіорі суб'єктом права, вбачається дещо передчасним з юридичної точки зору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Правове регулювання права приватної власності на об'єкт тваринного світу в Україні : монографія / В. В. Шеховцов ; за ред. проф. А. П. Гетьмана. – Х. : Вид-во «ФІНН», 2010. – 200 с.
2. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т.4 : Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки / за ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Х. : ФО-П Колісник А. А., 2010. – 768 с. – Серія «Коментарі та аналітика».
3. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т.: А–Г. – 672 с.
4. Енциклопедія цивільного права України / відп. ред. Я. М. Шевченко ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К. : Ін Юре, 2009. – 952 с.

5. Екологічне право України : навчальний посібник / Л. О. Бондар, В. В. Курзова. – 2-е видання: доповнене та перероблене. – Х. : Вид-во «Бурун книга», 2008. – 368 с.
6. Скоробогатова В. В. Правосубъектность граждан в российском гражданском праве / В. В. Скоробогатова. – Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2011. – 153 с.
7. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. посіб. / М'ясоїд П. А. – К. : Вища шк., 2000. – 479 с.
8. Кистенев К. И. Система субъектов российского права в условиях рыночных отношений : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / К. И. Кистенев. – Саратов, 2010. – 27 с.
9. Процессы против животных в средние века / [Сочинения] Я. Канторовича. – Санкт-Петербург : Юрид. б-ка, ценз. 1897. – 58 с.
10. Васидлов Ю. Украинские народные корни концепции прав природы / Ю. Васидлов // Закон «О защите животных от жестокого обращения». Украинский прорыв / под ред. В. Е. Борейко. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 2007. – С. 88.
11. Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» : від 21.02.2006 р., № 3447–IV // Офіційний вісник України. – 2006. – № 11. – Ст. 692.
12. Шишка Р. Суб'єкти права інтелектуальної власності / Р. Шишка // Вісник Ун-ту внутр. справ України. – 2000. – Вип. 11. – С. 249–253.
13. В Лондоне открылась выставка нарисованных животными картин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.utro.ru/news/2012/02/03/1026652.shtml>.
14. Сингер П. Человек и животное равны / Сингер П. // Гуманитарный экологический журнал. – 2003. – Т. 5. – Спецвыпуск. – С. 8–9, 13.
15. Нэш Р. Права природы. История экологической этики / Нэш Р. – Киев : Киевский эколого-культурный центр, 2001. – 166 с.
16. Сесин В. Л. Идея прав природы в трудах современных экофилософов / Сесин В. Л. // Гуманитарный экологический журнал. – 2003. – Т. 5. – Спецвыпуск. – С. 17.
17. Бутенко Е. И. Нуждаемость как общая предпосылка предоставления социального обеспечения / Е. И. Бутенко // Правовые проблемы укрепления российской государственности : сб. ст. / ред. Б. Л. Хаскельберг, В. М. Лебедев, Г. Л. Осокина. – 2009. – Ч. 42. – С. 161.

Устименко О. А. Щодо можливості сприйняття тварини як суб'єкта цивільних прав: деякі загальнотеоретичні аспекти / О. А. Устименко // Форум права. – 2014. – № 1. – С. 497–501 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_87.pdf

Виконано аналіз наукових концепцій про можливість визнання тварини суб'єктом цивільних прав. Доводиться теза про передчасність законодавчого закріплення за тваринами суб'єктивних цивільних прав.

***

Устименко Е.А. О возможности восприятия животного как субъекта гражданских прав: некоторые общетеоретические аспекты

Выполнен анализ научных концепций о возможности признания животного субъектом гражданских прав. Аргументируется тезис о преждевременности законодательного закрепления за животными субъективных гражданских прав.

***

Ustimenko O.A. To the Possibility of Perception of the Animal as the Subject of Civil Rights: Some General Theoretical Aspects

Author analyzed scientific concept of recognition abilities of animal subject of civil law. Thesis argues that it is premature legislative consolidation of animal's subjective civil rights.